ZAMONAVIY TALABLAR ASOSIDA MAKTAB O‘QUVCHILARINI KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISH ISHLARINI TASHKIL ETISH

Umarov Xusniddin Egambayevich
Guliston davlat pedagogika instituti dotsent v.b.
Guliston davlat pedagogika instituti
Rahmatova Madina Sherzodovna
1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv va jadal texnologik taraqqiyot sharoitida umumta’lim maktablari o‘quvchilarini kasb-hunarga yo‘naltirish tizimini modernizatsiya qilish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Mehnat bozorining zamonaviy trendlari, xususan, raqamlashtirish va "yashil iqtisodiyot" talablaridan kelib chiqqan holda, o‘quvchilarning kasbiy determinatsiyasini shakllantirish model va mexanizmlari yoritilgan. Maqolada shaxsga yo‘naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlar asosida maktab, oila va ishlab chiqarish integratsiyasini ta’minlash, o‘quvchilarning intellektual va psixofiziologik xususiyatlarini tashxis etish metodologiyasi uzluksiz matn shaklida, ilmiy manbalarga tayangan holda bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: kasb-hunarga yo‘naltirish, zamonaviy maktab, mehnat bozori, kompetensiyaviy yondashuv, raqamlashtirish, kasbiy sinov (proba), karyera maslahatchisi, professional ta’lim, inson kapitali, dual ta’lim, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim.

Аннотация: В данной статье научно анализируются вопросы модернизации системы профессиональной ориентации учащихся средних школ в условиях глобализации и стремительного технологического развития. На основе современных тенденций на рынке труда, в частности, цифровизации и требований «зеленой экономики», освещаются модели и механизмы

формирования профессиональной детерминации учащихся. В статье в связном текстовом формате, на основе научных источников, описывается методология обеспечения интеграции школы, семьи и производства, а также диагностики интеллектуальных и психофизиологических характеристик учащихся на основе личностно-ориентированного и компетентностно-ориентированного подходов.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, современная школа, рынок труда, компетентностно-ориентированный подход, цифровизация, профессиональное тестирование (проба), карьерный консультант, профессиональное образование, человеческий капитал, дуальное образование, личностно-ориентированное образование.

Abstract: This article scientifically analyzes the issues of modernizing the system of vocational guidance of secondary school students in the conditions of globalization and rapid technological development. Based on modern trends in the labor market, in particular, digitalization and the requirements of the "green economy", models and mechanisms for forming students' vocational determination are highlighted. The article describes the methodology for ensuring the integration of school, family and production, and diagnosing the intellectual and psychophysiological characteristics of students based on person-oriented and competency-based approaches in a continuous text format, based on scientific sources.

Keywords: vocational guidance, modern school, labor market, competency-based approach, digitalization, vocational testing (proba), career counselor, professional education, human capital, dual education, person-oriented education.

XXI asrning birinchi choragi insoniyat sivilizatsiyasi tarixiga to‘rtinchi sanoat inqilobi (Industry 4.0) va yalpi raqamlashtirish davri sifatida kirdi. Bu jarayon nafaqat ishlab chiqarish texnologiyalarini, balki global mehnat bozorining arxitekturasini ham tubdan o‘zgartirib yubordi. Bugungi kunda an’anaviy kasblarning transformatsiyaga uchrashi, yangi integratsiyalashgan mutaxassisliklarning paydo bo‘lishi hamda fundamental bilimlardan ko‘ra transformativ va yumshoq ko‘nikmalarga (soft skills) bo‘lgan talabning ortishi ta’lim tizimi oldiga mutlaqo yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Umumta’lim maktablari bitiruvchilarining kelajakda mehnat bozorida o‘z o‘rinlarini topa olmasligi, kasbiy tanlovda adashishi nafaqat shaxsiy iqtisodiy inqirozlarga, balki davlat miqyosida intellektual va mehnat resurslarining samarasiz taqsimlanishiga olib keladi. Shuning uchun ham zamonaviy talablar asosida maktab o‘quvchilarini kasb-hunarga yo‘naltirish ishlarini tashkil etish, ushbu jarayonning ilmiy-metodologik asoslarini takomillashtirish bugungi kun pedagogika fanining eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Tarixan kasbga yo‘naltirish tizimi ma’lum bir iqtisodiy formatning buyurtmasi sifatida shakllangan. Agar industrial jamiyatda ushbu tizim asosan ishchi kuchini aniq bir korxonaga taqsimlash funksiyasini bajargan bo‘lsa, postindustrial va axborotlashgan jamiyatda u shaxsning o‘z-o‘zini anglashi, uning ichki salohiyati va qiziqishlarini jamiyat ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qilishi lozim. Zamonaviy maktab o‘quvchisi faqatgina bitta kasbni umrbod egallash paradigmasidan voz kechib, hayot davomida uzluksiz ta’lim olish (lifelong learning) va zarurat

tug‘ilganda kasbiy faoliyat trayektoriyasini moslashtira olish ko‘nikmasini o‘zlashtirishi zarur. Bu esa kasbga yo‘naltirish ishlarini maktab devorlari bilan cheklab qo‘ymay, uni keng ijtimoiy-iqtisodiy ekotizim sifatida qayta qurishni taqozo etadi.

Kasbga yo‘naltirish tizimini ilmiy asoslashda jahon pedagogikasi va psixologiyasida bir qancha fundamental nazariyalarga tayaniladi. Xususan, Frank Parsonsning faktologik (belgilar) nazariyasidan tortib, Jon Hollandning shaxs tiplari va kasbiy muhit muvofiqligi konseptigacha bo‘lgan yondashuvlar bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgan emas. Holland nazariyasiga ko‘ra, shaxsning oltita tipi (realistik, tadqiqotchi, artistik, ijtimoiy, tadbirkorlik va konvensional) mavjud bo‘lib, o‘quvchining ichki psixologik tabiati uning tanlayotgan kasbiy muhitiga mos kelgandagina mehnat faoliyatida yuqori samaradorlik va barqarorlikka erishiladi.

Zamonaviy maktab sharoitida ushbu ilmiy nazariyalarni amaliyotga tatbiq etish o‘quvchilarning yosh davrlari psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kasbiy tasavvurlar asosan o‘yinlar va vizual obrazlar orqali shakllansa, o‘smirlik davriga kelib (V-IX sinflar) bu jarayon o‘z-o‘zini anglash, qiziqishlar va qobiliyatlarni sinab ko‘rish (to‘garaklar, loyihalar orqali) bosqichiga o‘tadi. Aynan shu bosqichda dars jarayonlarining kasbiy yo‘naltirilganligini ta’minlash muhim rol o‘ynaydi. Matematika, fizika, kimyo yoki biologiya fanlari faqat mavhum formulalar majmuasi emas, balki muayyan kasbiy faoliyatning (muhandislik, biotexnologiya, IT-dasturlash, tibbiyot) asosi ekanligi tizimli ravishda ko‘rsatib borilishi kerak.

Shu bilan birga, Rossiya va MDH davlatlari pedagogika maktabida Ye.A. Klimov tomonidan ishlab chiqilgan kasbiy faoliyat subyektlarining beshta asosiy tipi (inson-tabiat, inson-texnika, inson-inson, inson-belgilar tizimi, inson-badiiy obraz) tasnifi ham maktab pedagog-psixologlari uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Biroq, bugungi zamonaviy mehnat bozorida ushbu toifalarning o‘zaro qo‘shilib ketishi (masalan, "inson-texnika-belgilar tizimi" ko‘rinishidagi IT-muhandislik yoki "inson-inson-badiiy obraz" ko‘rinishidagi raqamli marketolog kasbi) o‘quvchilarni differensial yondashuv asosida diagnoz qilishni murakkablashtirmoqda. Bu esa maktablarda kasbga yo‘naltirish modellarini ham transformatsiya qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Bugungi kunda maktab ta’limi oldida turgan eng katta muammolardan biri – ta’lim mazmunining mehnat bozori talablaridan orqada qolayotganligidir. Jahon iqtisodiy forumi (World Economic Forum) hisobotlariga ko‘ra, yaqin kelajakda hozirda mavjud bo‘lgan kasblarning qariyb 45-50 foizi avtomatlashtirilishi yoki butunlay yo‘qolib ketishi prognoz qilinmoqda[3]. Bunday sharoitda o‘quvchilarni faqat tor doiradagi qat’iy ko‘nikmalarga (hard skills) o‘rgatish samarasizdir. Zamonaviy kasbga yo‘naltirish ishlari o‘quvchilarda moslashuvchanlik, tizimli fikrlash, kreativlik, muammolarni hal qilish (complex problem solving), jamoada ishlash va raqamli savodxonlik kabi universal ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilishi lozim.

Ushbu jarayonda kompetensiyaviy yondashuv asosiy o‘rinni egallaydi. Kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchiga shunchaki kasblar haqida ma’lumot berish

emas, balki unda kasbiy loyihalash va hayotiy rejalashtirish kompetensiyasini shakllantirishni nazarda tutadi. Kasbiy loyihalash kompetensiyasi o‘quvchining o‘z kuchli va zaif tomonlarini baholay olishi, mehnat bozoridagi axborotlarni tahlil qilish, muqobil variantlar ichidan eng maqbulini tanlash va u tomon harakatlanish strategiyasini tuza olish qobiliyatidan iboratdir. Maktab ta’lim dasturlariga "Karyerani rejalashtirish", "Tadbirkorlik asoslari" yoki "Kasbiy mahorat" kabi amaliy yo‘naltirilgan modullarning kiritilishi o‘quvchilarning real hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

An’anaviy kasbga yo‘naltirish ishlari asosan yiliga bir-ikki marotaba o‘tkaziladigan "Ochiq eshiklar kuni", korxonalarga ekskursiyalar yoki umumiy psixologik testlar bilan cheklanib qolar edi. Bu usullar bugungi kun o‘quvchisining (Z va Alfa avlodi) qiziqishlari va psixologik qabul qilish kanallariga mos kelmaydi. Zamonaviy pedagogika maktab amaliyotiga interaktiv va raqamlashtirilgan mexanizmlarni joriy etishni talab qiladi.

Birinchidan, **kasbiy sinovlar (probalar) tizimini** yo‘lga qo‘yish zarur. Kasbiy sinov – bu o‘quvchining ma’lum bir kasb elementlarini real yoki simulyatsiya qilingan muhitda o‘z qo‘li bilan bajarib ko‘rishi jarayonidir. Masalan, o‘quvchi robototexnika to‘garagida oddiy sxemani yig‘ib ko‘rishi, tibbiyot burchagida birinchi yordam ko‘rsatish usullarini mashq qilishi yoki maktab mini-studiyasida video montaj jarayonida qatnashishi mumkin. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, amaliy kasbiy sinovlardan o‘tgan o‘quvchilarning keyinchalik o‘z mutaxassisliklari bo‘yicha muvaffaqiyat qozonish koeffitsiyenti faqat nazariy ma’lumot olgan tengdoshlariga nisbatan 40 foizga yuqori bo‘ladi .

Ikkinchidan, **raqamli platformalar va sun’iy intellekt texnologiyalaridan** foydalanish. Bugungi kunda o‘quvchilarning intellektual salohiyati, temperamenti, nevrologik xususiyatlari va qiziqishlarini kompleks tahlil qiluvchi diagnostik onlayn platformalar yaratilmoqda. Ushbu platformalar yordamida o‘quvchining individual "kasbiy xaritasi" (career map) shakllantiriladi va unga dinamik tarzda o‘zgarib boruvchi mehnat bozoriga mos tavsiyalar beriladi. Bunday raqamli vositalar maktab psixologining ish hajmini kamaytirish bilan birga, tashxis natijalarining ob’ektivligini ta’minlaydi.

Uchinchidan, **"Karyera maslahatchisi" (Career Guidance Counselor) institutini** joriy etish. Zamonaviy maktabda shtat birligi sifatida faqat umumiy psixolog emas, balki tor doiradagi kasbiy koordinatsiya bilan shug‘ullanuvchi mutaxassis bo‘lishi lozim. Karyera maslahatchisi mehnat bozori tendensiyalarini doimiy kuzatib boradi, oliy ta’lim muassasalari va professional maktablar (texnikumlar) bilan aloqa o‘rnatadi, o‘quvchilar uchun individual rivojlanish trayektoriyasini tuzadi.

Ilmiy tadqiqot doirasida rivojlangan xorijiy mamlakatlarning maktab ta’limida kasbga yo‘naltirish tajribasini tahlil qilish milliy modelni takomillashtirishga xizmat qiladi. Masalan, Germaniyada kasbga yo‘naltirish ishlari qat’iy qonunchilik va dual tizim (Duales System) asosida tashkil etilgan. Nemis maktablarida VII-VIII sinflardanoq o‘quvchilar majburiy tartibda ishlab chiqarish korxonalarida amaliyot

o‘taydilar va haftaning ma’lum kunlarini professional ta’limga bag‘ishlaydilar. Bu bitiruvchilarning 100 foiz bandligini ta’minlash va ishlab chiqarishni malakali kadrlar bilan to‘ldirish imkonini beradi.

Janubiy Koreyada esa "Erkin semestr" (Free Semester) tizimi yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, o‘rta maktab o‘quvchilari bir semestr davomida an’anaviy imtihonlardan ozod qilinadi. Bu vaqt ichida ular faqat turli to‘garaklar, kasbiy laboratoriyalar, san’at va sport yo‘nalishlarida o‘zlarini sinab ko‘radilar hamda karyera markazlarida maslahatlar oladilar. AQSh maktablarida esa har bir o‘quvchining individual qiziqishlaridan kelib chiqib, yuqori sinflarda fanlarni tanlash imkoniyati (elective courses) beriladi. Agar o‘quvchi kelajakda muhandis bo‘lmoqchi bo‘lsa, u matematika va fizika kurslarini chuqurlashtirilgan dastur asosida o‘qiydi, gumanitar fanlarni esa minimal darajada o‘zlashtiradi. Ushbu ilg‘or xorijiy tajribalarni milliy mentalitet va O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi qonuni hamda Milliy o‘quv dasturi talablariga moslashtirgan holda joriy etish maktab bitiruvchilarining raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, maktab o‘quvchilarini kasb-hunarga maqsadli va ilmiy asoslangan tarzda yo‘naltirish ularning kelajakda jamiyatning faol va samarali a’zosiga aylanishini, o‘z iqtidorlarini to‘liq namoyon eta olishini hamda mamlakat iqtisodiyotining jadal rivojlanishini ta’minlovchi eng ishonchli poydevordir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O‘zbekiston" nashriyoti, 2021. – B. 142.

2. Karshiyev A.A. Zamonaviy ta’lim tizimida kasbga yo‘naltirishning pedagogik aspektlari // Pedagogika jurnali. – Toshkent, 2023. – №3. – B. 45-51.

3. Parsons F. Choosing a Vocation. – Boston: Houghton Mifflin, 1909. – P. 12-18.

4. Holland J.L. Making Vocational Choices: A Theory of Vocational Personalities and Work Environments. – Psychological Assessment Resources, 1997. – P. 34-42.

5. Ismoilova Z.K. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2019. – B. 88.

6. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. – Geneva: WEF, 2023. – P. 55-62.

7.Tojiyev M. va boshqalar. Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash metodikasi. – Toshkent: "Fan va texnologiyalar", 2020. – B. 210.